

Ahogy a könyvtár fogalmát megalkotjuk, ahogy értelmezzük

A könyvtár fogalmának értelmezésével azt térképezzük fel, hogyan gondolkodunk a könyvtárról. Kérdőíves vizsgálatunkban, mely a könyvtárképet, a könyvtár szimbolikus olvasatát kutatta, 508 fő magyarországi könyvtár szakos hallgatót (I. éves és végzős) kérdeztünk meg. Véletlen kiválasztásos, élelőszavas megkérdezéssel tudakoltuk meg 300 egyetemistától a könyvtárfogalom jellemző összetevőit. A hallgatók olvasatai arról tanúskodnak, hogy könyvtárképük megrajzolásához kulturálisan behatárolt eszményeket, átörökített elképzeléseket vesznek mintául. Konklúzióink szerint erős a társadalmi, kulturális átörökítés hatása, de azt is megállapíthatjuk, hogy a könyvtárosképzésben több figyelmet kellene fordítani a könyvtárkép, könyvtároskép kialakítására, a könyvtáros identitás megalapozására. Arra, hogy a múltba nyúló asszociáció-elemek mellett a hallgatók leljenek biztos fogódzkodót a digitális kultúra által megváltoztatott könyvtár képében is.

1. Viszonyulásaink a könyvtár szóhoz

A könyvtár is olyan dolog, amelynek van olvasható jelentése. Kiolvasott jelentéseit a legalapvetőbb ismérveknek tekintjük. A jelentések tapasztalatok eredményei. A könyvtár reflektáltságát kapcsolódások, viszonyok határozzák meg, jelentését szimbólumok tárolják el. A könyvtárról csupán terminus technicussal, vagy pusztán funkcionista megközelítésből írni nem elegendő a megértéshez. Pontosabban nem a tapasztalások által megértett dolog leírását adnánk. A könyvtár jelentése akkor sem ugyanaz a különböző kultúrákban, ha mindegyik lexikonban ugyanaz a meghatározása. Kontúrjaiban a könyvtár sokszor helyzetszülte, esetleges formáció; konkrét létmódját tekintve megszülető és megszűnő dolog, társadalmi mivolta viszont tartós.

A kultúránkból származó, mélyen belénk ivódott attitűdök tükröződnek a nyelvben. Sapir az antropológiai nyelvészet egyik hipotéziseként kutatta a kulturális kategóriák és a nyelv kapcsolatát. Kölcsönös viszonyt fedezett fel a nyelvi kultúra és a pszichikum között. Szerinte a nyelv és a viselkedés hatást gyakorol egymásra (Sapir, 1971). A könyvtár szó és a használatához kötődő attitűdök gondolkodást és viselkedést befolyásoló tényezők. A könyvtár szó használata gondolati és cselekvési mintákat hív elő. Feltételezhetjük, hogy a gondolatok megör-

zését mindenki egységesen fontosnak tartja. Nos, a könyvtár révén szert tettünk egy megbízható gondolatörző rendszerre. Hajlamosak vagyunk, hogy előnyben részesítsük azokat a jellemzőit, amelyek ezt támogatják, s hajlamosak vagyunk úgy viselkedni vele szemben, hogy küldetését teljesíthesse.

Az adott környezet, az adott kultúra, ahová beleszülettünk, határozza meg azokat a viszonyulásokat, amelyeket egy szó használatakor élünk meg. Gondolataink jelentésértelmezésekor „*az egész hatalmas és differenciálatlan kultúrával találkozzunk szembe*” (Geertz, 2001: 324). Az antropológusok kutatásai a szavakból és a cselekedetekből táplálkoznak. Számukra a szavak fonetikája mögött szociológiai és pszichikai tényezők által meghatározott jelentéstartalmak állnak.

2. A könyvtár szó etimológiája

2.1. Szóösszetételek, nyelvi változatok

Pusztán a szóösszetételből levezetve, könyvek tárolásáról van szó. Ebben nem tükröződik számos olyan tulajdonság, ami könyvtárrá teszi a könyvek táráat. A fogalomképzés szempontjából többé-kevésbé hasonló objektumok a könyvtárak, hasonlítanak fogalmi kategóriájuk többi tagjára. Mind valós tárgyai egy elvonatkoztatási folyamat révén megnevezett dolognak. A **fogalomban képviselt lényeg** azonban abban van, ahogy a könyvtárról az emberek gondolkodnak. A magyarországi könyvtár szakos hallgatók könyvtárképeinek vizsgálatakor [1] a hallgatók 88,5%-a válaszolt úgy, hogy nem változtatná meg a könyvtárak nevében szereplő „könyvtár” szót, holott már régen nem csupán „tár” és nem csupán könyveket gyűjt.

A fogalom eredetileg az egyiptomi papiruszt jelölte, s e közös töből sarjadt a görög „*biblosz*”, Biblia, Szentírás kifejezés is. Idegen nyelvű alakjai a humanizmus idején képződtek latin nevéből: *bibliothèque* (fr.), *Bibliothek* (ném.), *biblioteca* (ol.), *библиотека* (ör.), *biblioteca* (sp.) (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1995: 295). Az angol *library* kifejezés kb. 1374 óta ismert, az anglo-francia *librarium* (*könyvláda*) szóból, melynek szógyöke, a *liber* eredetileg kéregbelsőt jelentett (*Onlyne Etymology Dictionary*, 2008). Nyelvünkben ez a szó a görög *bibliothekai* (*könyvládák*) közvetítésével a latin *bibliotheca* (*könyvtartó, könyvgyűjtemény, könyvtár*) alakban jelent meg. Első írásos nyoma 1765-ből való [2] latinul, *könyvtár* jelentéssel. A fogalom magyar nyelvű alakja a *könyveskamra, könyvesház, könyvház, könyvtartó ház* vagy *hely* változatban jelent meg. A *könyvtár* szó első előfordulásáról 1782-ből van adatunk (*Gáldi*, 1957: 85).

Az etimológiai adalékok arra utalnak, hogy a könyvtár fogalom nem ún. konstruált fogalom. Előbb megjelent valami (a tárgy, a dolog), utána alkottuk meg a fogalmát, amely szó szerint, pontosabban képszerűen (könyvek ládában) visszatükrözte a szerveződést. Az 1715 óta adatolható „tár” elvonással jött létre a *tárház*,

társzekér előtagjából, s 1817 körül már elterjedt és közismert szó volt a *könyvtár*, *levéltár*, *törvénytár* (i.m. 314). A „*könyvek tára*” szó szerkezet világosan őrzi tehát a lényegi jegyek megragadását. De ha csupán ebből vezetnénk le az intézmény meghatározását, elérhetetlenné válna a lényeg. A nyelvi kód a „*könyvláda*, *könyv-tár*” szűkös határai közé zárja a képzelet esélyeit. A városunk, a nemzetünk könyvtárára nem tekinthetünk e szűk keretek között. A könyvtárról való gondolkodásunk nem a nyelvi alaktól függ. A könyvtár jelsorral leírt intézmények, bár valóban megtestesülései egy, az absztrahálási folyamat révén megnevezett dolognak, a fogalomban képviselt lényeg azonban abban van, ahogy a könyvtárról az emberek gondolkodnak, amiben ember és könyvtár kapcsolata kifejeződik, még akkor is, ha ezzel lemondunk az objektív kategorizálásról. A könyvtárfogalom jelentését a társadalmi viszonyok és az emberi kapcsolatok formálják.

2.2. Kollektív képek, szimbolikus tartalmak

Távolságokat és titokzatos árnyalatokat hordozhat minden kifejezés. A *könyvtár* szónak is van tudattalan varázsa. Kollektív képként is él bennünk az ókortól napjainkig. Eközben azt is tudjuk, ma már csak konvención alapul a *könyvtár* szó használata, mert fogalma állandóan megújul, mintegy túlmutatva önmaga etimológiáján. Örökölt kaptuk, az emberi társadalom egyik kulturális szimbólumaként fogadjuk el. Ha néhányan úgy is találják, hogy a *könyvtár* elnevezés ma elmarad a kor követelményeitől, nem tudunk helyette újat teremteni hosszú idő óta. Szimbolikus értelme is van annak, hogy *könyvtár*ként beszélünk az alexandriairól és a virtuálisról. Hiba lenne figyelmen kívül hagyni, mennyire más funkciót töltöttek, töltenek be. Azonban bármennyire eltérőek a különböző civilizációtípusok *könyvtár*ai, funkciójuk pozitív. Funkcionálisan lenniük kell, nélkülözhetetlenek a társadalom számára. Nélkülözhetetlenek, mint intézmények és nélkülözhetetlenek a funkcióik. A *könyvtár* kulturális forma, kulturális tényező. Egy dokumentumokat és információkat gyűjtő, rendszerező, továbbító struktúra szükségszerű érdeke a civilizált társadalmaknak, ugyanis ezekben a társadalmakban az írott ismeret felhalmozása és áthagyományozása a fejlődés kulcsa. Ezt a funkciót mindenképpen be kellett töltenie egy struktúrának. Az a dolog, amely ezt a szerepet betöltötte, a *könyvtár* szimbólummal jelölt entitás. A *könyvtár* az ember találmánya arra, hogy a civilizációt standardizálja, hogy védőszférát teremtsen a tudás, a teóriák, a műalkotások számára. Az emberi közösség nagy bizalmat fektetett ebbe a struktúrába. Rábízta szellemi javai biztonságát és hatékony közvetítését.

Az osztályozó rendszer szava, a terminológia statikus. Az antropológiai megközelítés azonban néha spiritualizálja a szavakat, ideiglenesen megfosztja szilárdságuktól, hogy a nyelvi váz helyett az értelmezésre összpontosíthatson. Nem arról a folyamatról van szó, hogy a *könyvtár* szót elválasztjuk attól, amit kifejez, hanem éppen arról, hogy terminológia (jelöltre vonatkozó jel) és szimbólum (tartós kép) összegződik.

3. A könyvtár, mint fogalom

A könyvtár fogalmának megkülönböztető jegyére a „tár” utótag utal. A „könyv” előtag befogad, megtestesít, organizál. Fogalmi paradoxonként vonatkozatható az agyagtáblára, a papirusztekercsre, a kódexre, a CD-ROM-ra. A *könyvtár* szó is egyike azoknak a fogalmaknak, amelyek segítségével osztályozzuk, csoportosítjuk, megnevezzük a világ dolgait. A könyvtárról való ismeretek rendszerbe foglalása nyomán születik meg a fogalom.

A *könyvtár* szó, a könyvtár ismertetőjegyei általánosításának eredménye, pontos meghatározása teszi lehetővé, hogy a „*bizonyos szempontok szerint összeválogatott, megőrzésre és olvasásra szánt, feltárt és rendezett dokumentumgyűjtemény*” (Vértessy, 1987: 122) és annak tere (állandó) nevet kapjon. Ezáltal a továbbiakban minden ilyen szerveződés azonosítható, a már megismert, megtanult tárgyaink közé tartozó lesz. „*A fogalomnak a megismerésben éppen az a szerepe, hogy alapul szolgál az egyes megértéséhez...*” (Vojsvillo, 1978: 312). A fogalomnévvel ellátott csoportok alkalmassá válnak arra, hogy részei legyenek emlékező, gondolkodási tevékenységünknek.

Elvonatkoztatva attól a különbségtől, hogy a Nílus-menti papiruszok szerzetesi és oktatási célokat, a ninivei agyagtáblák egyetemes jellegű ismereteket, az alexandriai dokumentumok a tudás ókori metropoliszának ambícióját szolgálták, a közös sajátosságok (megőrzés, saját és idegen kultúrák értékeinek összegyűjtése, a hatalom szolgálata, a szellemi és a gazdasági munka szolgálata, s az uralkodó vagy a város presztízsének hirdetése) alapján általánosított, azonosított létesítmények integrálódtak. Összeolvadtak egy gondolatban, és felvettek egy közös nevet: *könyvtár*. Ennek következtében a *könyvtár* nevet használva ezentúl az képes a nevezett dolog különböző fejlődési szakaszaiban könyvtárként nevesíteni valamit. A *könyvtár* fogalomban tudás, tapasztalat, emlékezet, ismeret halmozódik fel, sűrítődik össze.

3.1 Lényegi ismertetőjelek

Fogalomalkotásunk során lényegi jegyeket, jellemzőket rögzítünk, tulajdonságokat ragadunk meg az agy absztraháló, osztályozó képessége révén. Arisztotelész a gondolkodási struktúra első alapelemének tekintette a fogalmat (terminus), amit az állítás, majd a következtetés követ. Ha elfogadjuk, hogy a lényeges ismertetőjelek sűrűsödnek össze egy dolog megnevezésében, akkor belátható, hogy ezeknek az ismertetőjeleknek az egymáshoz való viszonyában változás állhat be attól függően, hogy melyik kor melyik embere tekint a dologra. Ember és könyvtár kapcsolatában mindig más tulajdonságok, jellegzetességek fejezik ki a lényegét. Nem statikus tehát az a kép, amelyben ember és könyvtár kapcsolata kifejeződik. Megtapasztalásokat, konklúziókat takar a tartalma. A *könyvtár* fogalom együtt fejlődik az emberrel.

3.1.1. A kérdés vizsgálati megközelítése

A könyvtár és az ember kapcsolatát képes jellemezni az, ahogy gondolkodunk róla, amely szavakkal összekötjük a fogalmat. A magyarországi könyvtár szakos hallgatók körében elvégzett kérdőíves vizsgálat egyik nyitott kérdése erre irányult. A kérdőív 5. kérdése így szólt:

Társítson a könyvtár kifejezéshez tetszőleges szavakat! Írja le azt a kettőt, amelyik a könyvtár szó hallatán először eszébe jut!

Az 508 fő megkérdezettből 352 fő írt le elsőnek eszébe jutó szótársítást, s közülük 321 fő írt le további asszociációként második szót is.

A vizsgálat tárgya

A vizsgálat azt kutatta, hogy a könyvtár szakos hallgatók milyen metaforikus definícióit adják a könyvtárnak. Válaszaikkal ugyanis egy fogalmat elvonatkoztatás révén egy másik fogalomhoz társítanak. Implicit módon ebben a társításban benne van az ember (a konkrét hallgató) és a könyvtár közötti viszony. Szemléletet tükröz, valamint a fogalom értelmezésének egy lehetséges módját. Olyan szótársításokat hív elő egy ilyen kérdés, amelyekben a választ megfogalmazók ráismernek a könyvtárra.

Hipotézis

A könyvtár fogalmának jelentéshierarchia-elrendeződéséről kapunk képet. Azt valószínűsítettük, hogy kevés számú kulcselem (gyakori említésű szótársítás) fogja strukturálni a jellemzőket. Úgy véltük, konvencionalizálódott könyvtárképet azonosítanak a szavak.

A vizsgálat elemzése

A válaszadók 352 válaszban 27 különböző szót társítottak elsőként a könyvtár kifejezéshez, 321 válaszban pedig 34 félet másodikként. Második szót már kevesebben kapcsolnak a könyvtárhoz, viszont többfélet és egyenletesebb előfordulási gyakorisággal. A szimbolikus hierarchia élén a *könyv* szó áll. Ez kapta a legtöbb első és második említést (152), és ez a szó az, amely a 122 említéssel 35%-osan képviseltetett az elsőként említettek között. A következő szavak: *információ, olvasás, tudás, csend, nyugalom* magas és arányos első-második említésszámok mellett összességében lefedik az összes társítások kétharmadát. Erről a hat szóról elmondhatjuk, hogy a megkérdezett hallgatók jellemzően ezekkel a fogalomtársításokkal rögzítették a könyvtárral kapcsolatos tudásukat. A többi (37) társított szót egyik alkalommal sem említették tíznél többször az elsőként eszükbe jutott szavak között. Második szótársításként viszont jelentős említésszámmal rendelkezik a *polc, könyvespolc* (17), *könyvtáros* (13), *tanulás* (10), *dokumentum* (9), *internet* (9). Csak második említésként fordultak elő, és itt is alacsony számban a *folyóirat, műveltség, olvasó (használó), olvasójege, ismeretszerzés, tudomány, doh, épület, fény (vi-*

lágosság), kikapcsolódás, rend, számítógép, kódex, könyvillat, kötelező olvasmány, unalom szavak. Ezeket a könyvtárfogalom univerzumának perifériáján előforduló elemeknek tekinthetjük. Ebbe a csoportba került a két negatív tartalmú szótársítás (*doh, unalom*) és a két lírai megközelítés (*fény/világosság, könyvillat*).

Következtetések

- (1) Az asszociáció-háló 43 szóból áll, de hipotézisünket beigazolandó, a szerteágazó értelmezési láncolatnak csak 6 eleme tekinthető a szemantikai tartomány stabil pontjainak. A *könyv, információ, olvasás, tudás, csend, nyugalom* szavak segítségével fogalmazták meg az összes említés kétharmadában a könyvtár jelentését. Ez az a szimbolikus keret, amelybe beilleszthető a többi összetevő. A könyvtár képe kicsiben. Ezek az erős legitimációjú alkotóelemek fejezik ki a válaszadók könyvtárra irányuló attitűdjeit.
- (2) Felmerül a kérdés: reprezentációval vagy redukcióval van dolgunk? Úgy véljük, mindkettővel. Markáns jellemzőket említettek, korlátozott számban. A vizsgálatban résztvevőknek olyan szót kellett szótársítások révén értelmezniük, amely számukra gondolatilag, tapasztalatilag és érzelmileg sem ismeretlen. Valószínűleg számottevő mennyiségű szót tudtak volna felsorolni, de úgy tűnik, egyfajta örökölt koncepció hatására választásaik a „*könyvtár = tudás, csend*” hagyományos képletét erősítik. A jelképes alkotóelemek inkább rajzolnak ki sztereotíp könyvtárképet, mint korszerűt. A könyvtár egészét csak kevesen azonosították olyan sajátos részével, amely a közösségi funkciót, az emberi kapcsolatokat, folytonos megújulást, a dinamizmust szimbolizálja.

3.2. A könyvtár meghatározó tulajdonságai

Klasszikus, a logikában használt értelemben *fogalom* alatt a meghatározó tulajdonságok együttesét rögzítő képződményt értenek. Gottlob Frege (1980) munkássága alapozta meg az ilyen irányú modern kutatásokat. A meghatározó tulajdonságokat alapul vevő elméletek jellemző téziseit Eysenck és Keane (1997) alapján a következőkben foglaljuk össze:

- (a) A fogalmak jelentését a tulajdonság (mint alapvető építőelemek) listája fejezi ki.
- (b) A fogalom példányai szükségszerűen rendelkeznek e tulajdonságok összességével, így a fogalom minden tagja reprezentálja kategóriáját.
- (c) Ez azt jelenti, hogy világosan meghatározható, mi tartozik egy kategóriába és mi nem; tehát világos határok vannak a kategóriák tagjai és a nem oda tartozó elemek között.
- (d) A fogalom minden tagja egyformán reprezentatív.
- (e) Amikor a fogalmak hierarchiába szerveződnek, egy specifikusabb fogalom meghatározó tulajdonságai az általánosabb kategóriához viszonyítva tartalmazzák a felsőbb kategória összes tulajdonságát.

A fent ismertetett klasszikus fogalomértelmezés rendszerében vizsgálva a *könyvtár* kifejezést, a következő megállapításokat tehetjük az a)-c) pontok alapján:

(a) Szinte lehetetlen egy tulajdonságlista elkészítése „a” könyvtárról. A XX. századig azonban meglehetősen biztonsággal állíthattuk, hogy a fogalom építőelemei a következők:

Épületben levő; termekből álló; intézményként funkcionáló; őrző, tárolóhely; gyűjteménnyel rendelkező; dokumentumokat gyűjtő; összeválogatott anyaga rendszeresen gyarapított; rendezett, osztályozott gyűjteményű; a gyűjtemény elemei visszakereshetők; anyaga hozzáférhető; funkciója meghatározott; információszolgáltatást nyújtó; szakképzett személyzet által gondozott; csendes hely.

3.2.1. A kérdés vizsgálati megközelítése

Arra kíváncsian, hogy ma a könyvtárat használó egyetemisták a könyvtárfogalom egyes jellemzőit milyen gyakorisággal és gyorsasággal említik, megkérdeztük a nevezett célcsoport 300 tagját. A 2009. január 5–30. közötti időszakban a budapesti Egyetemi Könyvtár, illetve a Kaposvári Egyetem Egyetemi Könyvtára előtt a kilépők közül kértük meg minden másodikat a vizsgálatban való részvételre addig, amíg számuk el nem érte a 150–150 főt. Ehhez Budapesten 6, Kaposváron 8 megkérdezési napra volt szükség. A vizsgálat tárgya egy lista összeállítása volt a könyvtár meghatározó tulajdonságairól.

A vizsgálat menete:

(1) Közöltük a megkért személlyel a következő három mondatot:

Vizsgálatunk azt kutatja, milyen meghatározó tulajdonságokkal rendelkezik a könyvtár, mint intézmény általában. Kérjük, nevezzen meg egy olyan jellemzőt, amellyel leginkább leírható „a” könyvtár! Társítson jelzőt, melléknevet a könyvtár szóhoz!

(2) Diktafonra rögzítettük a kérdésfeltevést és a válaszokat, majd visszahallgatva leírtuk a megadott jellemzőket, azt is jelezve, hogy a kérdés után milyen gyorsasággal (hány másodperc múlva) említették azokat.

(3) Összesítettük, elemeztük, melyek voltak a leggyakoribb jellemzők, melyeket említették 5 másodpercen belül, melyeket hosszabb gondolkodás után.

A vizsgálat eredményeinek értékelése

Valójában értelmezést kértünk a válaszadóktól. A fogalom tulajdonsággal való értelmezését. Következésképpen egyéni tapasztalatok spontán reflexióit kaptuk, válaszaikban a tulajdonságok szórását ezzel magyarázhatjuk. Nem akart vagy nem tudott válaszolni összesen 32 fő (ebből 23 fő Budapesten, 9 fő Kaposváron tagadta meg a válaszadást). Nem tulajdonságot, hanem cselekvést vagy főnevet

adott válaszul összesen 9 fő. A 259 értékelhető válaszban a következő tulajdonságokat nevezték meg (zárójelben a többes előfordulás száma).

(1) 5 másodpercen belül érkezett válaszok 175 főtől:

csendes (18), *segítő* (17), *értékes* (14), *őrző* (11), *nyugodt* vagy *nyugalmas* (10), *dokumentumokat gyűjtő* (8), *rendezett* (8) *információ(t)közvetítő* (8), *barátságos* (7), *megbízható* (6), *örökkévaló* (6), *szolgálatkész* (6), *hasznos* (5), *szolgáltató* (5), *elérhető* (4), *gazdag* (4), *kultúráközvetítő* (4), *tudásközvetítő*, (4), *modern* (4), *nyilvános* (4), *polccokkal teli*, ill. *polcos* (3), *gondoskodó* (3), *közösségi* (3), *egyetemes* (2), *adakozó*, *csúcs* (a.m. kiváló), *fegyelmezett*, *hatékony*, *közvetlen*, *mindentudó*, *szabad*, *tágas*, *tekintélyes*, *unalmas*, *zárt* (1-1).

(2) 5 másodpercen túl érkezett válaszok 84 főtől (félkövér betűvel szerepelnek azok a jellemzők, melyek az előző csoport valamely elemével egyeznek, illetve jelentést nem módosító alaki eltérés van csak közöttük):

segítő (5), **csendes** (4), **értékes** (4), **hasznos** (3), **fontos** (2), **barátságos** (3), **értéktörző** (3), **információ(t)közvetítő** (3), **informáló** (2), **közösségi** (2), **nyilvános** (2), **nyugalmas** (2), **akkurátus**, **alkalmazkodó**, **anyáskodó**, **azonosuló**, **befogadó**, **célravezető**, **családias**, **életerős**, **elismert**, **emberséges**, **észrevétlen**, **exkluzív**, **időtálló**, **fejlődő**, **figyelmes**, **filantróp**, **gépesített**, **gondos**, **hiteles**, **igényes**, **ismeretterjesztő**, **jellegtelen**, **jó illatú**, **jól nevelt**, **kiismerhetetlen**, **közbenjáró**, **küldetéses**, **megőrző**, **merev**, **metakereső**, **naprakész**, **nélkülözhetetlen**, **nemes**, **nehézkés**, **örökös** (dolog), **passzív**, **polcos**, **poros**, **prosperáló**, **rátarti**, **régimódi**, **szabad**, **szabályozott**, **szakavatott**, **szigorú**, **szolgáltató**, **tiszteletteljes**, **visszahúzó**, **zord** (1-1).

A tulajdonságféleségek száma 81. Esszenciának túlméretezett, de ki mondhatja meg, hány tulajdonsággal írható le egy dolog? Amikor valamiről tulajdonságot fogalmazunk meg, nem csupán az intellektusunkat használjuk. S amikor egy olyan dolgról kell nyilatkoznunk, amelyben számos és összetett tevékenység folyik, valamint amellyel különféle okokból és különféle hangulatainkban találkozunk, annak tartalma mindig tele lesz attitűd-jegyekkel, „egyéni ízekkel”. (A mentőöv vélhetően kevesebb jeggyel lenne leírható, pl.: karika alakú, nem súlylyed el, életmentő eszköz, piros-fehér színű.)

Az öt másodpercen belül érkezett válaszokról elmondhatjuk, hogy ezek a könyvtár megcímkézett kategóriái. Valós, egyszerű jegyek. A többszöri említést kapott tulajdonságokat tekinthetjük a megkérdezettek szerinti alapvető építőelemeknek. A 35 tulajdonságféleségből 24 (68%) fordult elő ismétlődően. Ezen belül a legalább ötszöri előfordulásban elhangzott jellemzők száma 14, ami közel kétharmados arány. A *csendes*, *segítő*, *értékes*, *őrző*, *nyugalmas*, *dokumentumokat gyűjtő*, *rendezett*, *információ(t)közvetítő*, *barátságos*, *megbízható*, *örökkévaló*, *szolgálatkész*, *hasznos*, *szolgáltató* szavakkal leírt jellemzések a megőrkölt,

bevált minták mentén megfogalmazott tulajdonságok. A közösség által legitimált ismerős fogalmak. Ezek az azonnal felöltő tulajdonságok megjelennek az 5 másodpercen túli említések csoportjában is, jellemzően többes megemlétekként.

Az öt másodpercen túl érkezett jellemzők a személyes, az aktuális tartalmakat, a belső aspektusait közvetítették. Egy kis gondolkodás után 61 különböző tulajdonságot neveztek meg a kérdeztettek, majdnem kétszer annyifélet, mint az előző halmazban, és ebből is 46 (75%) nem ismétlődő sem a saját, sem az 5 másodpercen belüli csoporthoz képest. Tehát megfordult az arány: olyan említések kerültek túlsúlyba, amelyek csak egyszer fordultak elő. A legmagasabb ismétlődési szám az 5 volt (*segítő*) a másik csoport legmagasabb ismétlődési számához (a *csendes* 18 említése) képest közel negyedannyi. Tehát a hosszabb idő után válaszolók kevésbé támaszkodtak a sztereotípiákra, inkább egyéni rekonstrukcióit adták a fogalomnak. Valószínűleg inkább a megélt könyvtári kapcsolataikat adták vissza, pl.: *akkurátus, anyáskodó, gondos, szigorú*. Az első csoport szavai között jellemzőbben vannak jelen az elvont, általánosabb tulajdonságok, pl.: *értékes, őrző, rendezett, örökkévaló, kultúrákövetítő, tudáskövetítő, egyetemes*; míg a második tulajdonságcsoport elemei mozgalmassabbak, egyénibbek, pl.: *exkluzív, fejlődő, filantróp, jó illatú, jól nevelt, küldetéses, metakereső, prosperáló, rátarti, régimódi, szakavatott*. A homogénebb tulajdonságokat felsorakoztató első halmazhoz képest a hosszabb gondolkodás után megfogalmazottak árnyaltabbak, és az érzelmek is karakteresebben jelennek meg, pl.: *hiteles, igényes, merev, nemes, nehézkes, poros, tiszteletteljes, visszahúzódó, zord*. Említendő eredmény, hogy negatív jelentésű jellemzőket szinte alig adtak az azonnal válaszolók.

Érdekes adalék, hogy a fentebb hivatkozott, könyvtár szakosok körében elvégzett vizsgálatban, amelyben a könyvtár szóhoz társítható kifejezéseket kértünk, csak fele ennyi szóféleség fordult elő (81>43). A szemantikai tartomány ott homogénebb volt. Természetesen számolnunk kell azzal a befolyásoló hatással, hogy a nem könyvtár szakosoktól tulajdonságokat, jellemzőket kértünk, ezzel mintegy megnyitva számukra az érzelmi megközelítés korlátlanul tágítható szuverén szféráját. Az értelmezés lehetőségei közül ez inkább leírás, mint magyarázat. A könyvtár szakosok válaszaiban domináltak a tárgyak és elvont fogalmak (pl.: *könyv, polc, információ, tudás*), míg a nem könyvtár szakosoknál a cselekvés, az ethosz (pl.: *segítő, értékes, szolgálatkész*).

Következtetések

- (1) A könyvtárat több egyidejűleg érvényes tulajdonsággal írhatjuk le.
- (2) Az egyes tulajdonságok fontossága egyénenként eltérő. A közös tudás birtokában (mely pl. egy lexikonszócikkben kötelező érvényűen megjelenik), a közös tudást adottnak, de nem behatárolt értelmezési mezőként tekintve mindenki a saját álláspontja alapján nevezte valamely tulajdonságát fontosnak.

Summázat és megkülönböztetés egyszerre szerepet játszott abban, milyen szavakat használtak.

- (3) Egy stabilan meglévő konstitutív alap mellett néhányan relevánsabbnak ítélik az egyéni szignifikációkat a könyvtár leírására.

Visszatérve a meghatározó tulajdonságokat alapul vevő tézisek sorára:

- (a) A könyvtárfogalom jellemzői évszázadokon át például a következők voltak: *intézmény, csendes hely, polcok állnak benne, könyveket gyűjt*. Ma, ha a kibertér könyvtárát is a fogalomba tartozónak tekintjük, akkor a „gyűjt” jellemzőn túl a többi már nem tekinthető meghatározó tulajdonságnak, így ezek alkalmatlanok a kategóriába tartozás leírására.

Hogy egy elem (egy konkrét dokumentumgyűjtemény-példány) beletartozzon a kategóriába (könyvtár), a fogalom minden szükséges jellemzőivel rendelkeznie kell, és csak ezek összessége elégséges a fogalomba tartozáshoz. Rögtön látható, hogy egy-egy korban az összes jellemzőt csak kevés könyvtár képviselhetette maradéktalanul, így logikailag érvénytelen volt számos példány „könyvtár” megnevezése.

- (b) A meghatározó tulajdonságok elméletével szemben azt állítjuk, hogy nem ugyanazok a tulajdonságok és nem egyforma fontossággal jellemzik az összes könyvtárat. Assurbanipál ninivei agyagtábla-gyűjteménye és az Internet Library[3] két olyan közös fogalommérvével ellátott egyed, melyeknek alig van közük egymáshoz. Közöttük csak a gyűjtés és a szolgáltatás tulajdonságeleme tekinthető egyező jellemzőnek. E tulajdonság-összetevők valószínűleg fontosabbak is a *könyvtár* fogalomhoz tartozó egyedek meghatározásában, mint más elemek.
- (c) A klasszikus fogalomértelmezésben bármely entitás, amely megfelel a könyvtár kategória kritériumainak, ugyanazon joggal képviselheti a fogalmat, vagyis nem „könyvtárabb” könyvtár egyik sem a másiknál.
- (d) A szakkönyvtár, mint specifikusabb fogalom meghatározó tulajdonságai az általánosabb kategóriához, „a” könyvtárhoz viszonyítva tartalmazza a felőbb kategória összes tulajdonságát.

A Rips és Smith csoportja által kidolgozott **jegy-összehasonlító elmélet** (*Rips-Shoben-Smith*, 1973) szerint a meghatározók mellett léteznek jellemző jegyek is, és ezek folyamatos összevetésével (verifikációjával) kategorizálunk. Elméletük legfontosabb tézisei alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- A könyvtára fogalma a meghatározó (pl. gyűjteményt hordozó, információszolgáltatást nyújtó) és jellemző (pl.: szakemberek információs igényeinek szolgáltatója) tulajdonságok.
- A fogalom lényege a meghatározó tulajdonság, amely a kategóriába tartozó összes entitás közös sajátja.

- A jellemző tulajdonságok a kategórián belüli tipikus jegyeket hordozzák.
- A fogalmak összevetése (pl. a szakkönyvtár – könyvtár) úgy történik, hogy először a szakkönyvtár és a könyvtár összes meghatározó, illetve jellemző tulajdonságát összehasonlítjuk, majd ha még nem egyértelmű az eredmény, csak a meghatározó tulajdonságokat feleltetjük meg egymásnak.

Amennyiben tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy könyvtár-e a virtuális könyvtár, vagy könyvtár-e az agyagtábla könyvtár, akkor a meghatározó tulajdonságok (pl. gyűjteményt hordozó, információszolgáltatást nyújtó) révén egy kategóriába (könyvtár) tartoznak még akkor is, ha jellemző tulajdonságaik eltérőek (zárt – falak nélküli; kanonizált – interaktív).

A jellemző tulajdonságjegyeket bevezető elmélet könnyít a csupán a meghatározó tulajdonságok összességét elfogadó nézet szigorán, de ez a szemlélet sem szünteti meg azt a problémát, hogy néha nehéz eldönteni, mit tekintünk meghatározó tulajdonságnak. További dilemmákat vet viszont fel, hogyan különböztessük meg a meghatározó és a jellemző tulajdonságokat.

3.3. A könyvtárfogalom a prototípusmodellben

A **prototípus-elmélet** (Rosch, 1973) azon alapul, hogy a fogalmak a mintapéldányok tulajdonságait rögzítik. A dolgokat tulajdonság-hasonlítással kategóriákba soroljuk. A kategóriákon belül a tipikus jegyek hordozóját prototípusnak hívjuk. Ez alapján és nem a definíció mentén kategorizálunk. A fogalmak is a prototípusmodellben épülnek fel. A prototípus-elmélet cáfolja Arisztotelész modelljét, amely szerint az egy fogalomba tartozás érdekében a dolgoknak szükséges és elégséges tulajdonságokat kell felmutatniuk.

A prototípus-felfogás általános nézetei szerint a fogalom prototipikus annyiban, amennyiben az egy tulajdonság-együttest, illetve a fogalom reprezentatív példáit képviseli. A kategóriába tartozás feltétele már nem a szükséges és elégséges tulajdonság megléte, hanem a szükségszerűen túl meglévő tipikus vagy reprezentatív jelleg.

A könyvtártörténetek prototípus-történetek. A fogalom lényegét az absztrakción kívül jeles képviselőik is meghatározták. Könyvtár az, ami az alexandriai volt; könyvtár az, amelyben a British Library olvasóterme található; könyvtár az, ami úgy működik, mint a Library of Congress. A könyvtártörténet azért tekint vissza több ezer évre, és azért nem jósolható meg biztonsággal a vége, mert mindig voltak a fogalom legjobb példáinak tekinthető entitások, melyek megjelenítésével garantált a korokon átvívelő továbblétezés. A prototípusok érvényüket kiterjesztve demonstrálják az időszak többi könyvtárát. Amikor az ókor könyvtárait idézzük fel, a ninivei és az alexandriai könyvtárat idézzük meg. Egy-egy kor, hely gravitációs pontjai a prototípusok, melyek elrendezik a többi helyét, szerepét is. Prototípuskönyvtárnak tekinthetjük például a következőket: *Muszeion, Bri-*

tish Museum, Bibliothèque Nationale, Library of Congress, Deutsche Bücherei, Internet Library, mivel saját koruk legjobb mintáit nyújtják, de főképpen azért, mert számos, általuk kipróbált szolgáltatás, munkaszervezési kérdés beépült a többi könyvtár protokolljába. Olyan, elsősorban innovatív szemléletükből fakadó tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek a működésük előtt nem voltak kritériumai a könyvtári létnek. Prototípussá vált a XIX. század végétől az angolszász könyvtárügy, a szabad hozzáférés alapvető emberi jogát mintául adva. A szabad hozzáférés eszméje alapján kinyitott ókori római nyilvános könyvtárak felvilágosult gesztus, nem pedig deklarált alapvető emberi jog révén voltak elérhetők, így nem válhattak prototípussá, mert a nyitottság nem volt tipikus, nem reprezentálhatta még az ókori könyvtárügyet.

3.3.1. A kérdés vizsgálati megközelítése

A már említett, könyvtár szakos hallgatók körében végzett vizsgálat egyik nyitott kérdése a következő volt:

Ha egy idegen civilizáció számára kellene reprezentálni bolygónk könyvtárait, melyiket mutatná be nekik? Koroktól és országoktól függetlenül nevezzen meg egyet!

Hipotézisek

A válaszadók saját koruk könyvtárait nagy számban megnevezik majd, mert a tulajdonság-hasonlításhoz ezek a legkézenfekvőbb alanyok. Mintapéldányokat keresnek, amelyek tipikus jegyek hordozói, ehhez ismert könyvtárakat idéznek fel. Az is feltételezhető, hogy jelentős számban jelölik meg a távoli országok és korok példányait a könyvtárfogalom reprezentánsaként. Ez a hipotézis arra alapozódik, hogy a reprezentáció fogalom egyik jelentése a jelen nem lévő képvisellete, megjelenítése. Másik értelmezésben reprezentánson érthetjük azt a kiválasztottat, amely egy szigorú ismérrendszer alapján lett erre méltó. A kérdés: melyik lesz meghatározóbb a választásban; a kategória jegyeinek kontrollálhatósága, tehát az ismertség vagy a reprezentatív jelleg?

Az eredmények ismertetése

392 fő (77%) válaszolt a kérdésre. Az említések számának sorrendjében a következő könyvtárakat nevezték meg:

Országos Széchényi Könyvtár 124 (32%), *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* 67 (17%), *Library of Congress* 41 (10%), *Alexandriai Könyvtár* 40 (10%), *lakóhelye vagy tanulmányai könyvtára* („saját” könyvtár) 32 (8%), *British Library*, 29 (7%), *Mátyás király Corvina Könyvtára* 24 (6%).

A fennmaradó 10% így oszlott meg: 4–4 említést kapott a *Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár* és a *ninivei*, 3-at a *Szegedi Tudományegyetem Egyetemi*

Könyvtára, 2-2 alkalommal nevezték meg a *Somogyi Könyvtárat* (Szeged), a keszthelyi *Helikon Könyvtár és Kastélymúzeumot* (Festetics Könyvtár), a *Berzsenyi Dániel Könyvtárat* (Szombathely), és a párizsi nemzeti könyvtárat, a *Bibliothèque Nationale*-t. Egy-egy jelölést kapott a Bécsi Egyetemi Könyvtár (*Universitätsbibliothek Wien*), a *Csorba Győző Megyei Könyvtár* (Pécs), az egi *Főegyházmegyei Könyvtár* (Érseki Könyvtár), Firenze reneszánsz kori könyvtára (*Biblioteca Medicea Laurenziana*), az *Országgyűlési Könyvtár* (Budapest), és a *Bibliotheca Apostolica Vaticana*. Néhány esetben körülírva, nem konkrét könyvtárnevet adva válaszolták meg a kérdést: „*bármelyiket*” (3), „*valamelyik skandináv könyvtárat*”, „*valamelyik reneszánsz korabeli*”, „*valamelyik egyetem*”, „*valamelyik virtuális*”, „*a legnagyobbat*”, „*kis könyvtárat, ahol nagyobb hangsúly van a személyes kapcsolaton*”, „*azt, amelyik légkörét átjárja a titokzatosság és a misztikum*”.

Értékelés

A túlnyomórészt magyar könyvtár megemlékezések azt az előfeltevést igazolják, hogy a jegyek meglétének tudása, ellenőrizhetősége fontos tényező a kategóriába soroláshoz. A válaszolók harmada mintapéldánynak tekinti a magyar nemzeti könyvtárat, úgy tekintenek rá, mint amelynek tulajdonság-együttese képes reprezentálni a fogalmat. Az Országos Széchényi Könyvtár a válaszadók jelentős része szerint rendelkezik a szükségszerűen túl meglévő tipikus vagy reprezentatív jelleggel. A többi említés mögött is az a törekvés látható, hogy a fogalom legjobb példáját, koruk legjobb mintáját nyújtó könyvtárat nevezze meg a kérdezett, vagyis olyan könyvtárat említsen, amely képes demonstrálni a többi.

Ami azt a feltételezést illeti, hogy távoli országok és korok példányait jelentős számban jelölik meg a könyvtár fogalom reprezentánsaként, abban kérdéses az igazoltság. A százalékosan is kiszámolt említések 27%-a esett ebbe a kategóriába. Említési gyakoriságban és féleségben is többre számítottunk. Ezért hipotézis-kontrolláló interjút készítettünk önként jelentkezőkkel. A kérdőív vizsgálat után két héttel a kaposvári végzős válaszadókat kértük meg, amennyiben válaszoltak a kérdőívnek erre a kérdésére, és szívesen felfednék választásuk indítékát, mondják el egy beszélgetés keretében. Hat fő jelentkezett; mindegyikükkel külön-külön beszélgettünk. Két fő a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat, három az Országos Széchényi Könyvtárat, egy hallgató pedig a Library of Congress nevezte meg válaszában. Az interjúkérdés a következő volt: „*Miért egy magyar és jelenleg is működő könyvtárat választott a világ könyvtárait reprezentálandó*”, illetve „*miért a Library of Congress választotta?*”

A Kongresszusi Könyvtárat választó érvei a korszerűség, a világméretű innovációs tevékenység és kapcsolattrendszer, valamint az ismertség volt. A magyar könyvtárakat megjelölők közül természetesen volt, aki őszintén elmondta, egy magyar könyvtár hamarabb eszébe jut az embernek, de a mélyebb okokat is ke-

resve igazán izgalmas és mondhatni meglepő válaszokat kaptunk. Az rajzolódott ki az öt hallgatóval beszélgetve, hogy ez a választás számukra alkalmat adott az identitásuk kifejezésére is. Ugyanis minden szubjektív véleményben megjelenik az identitás, mint személyes választás. Egyfajta identitásalkotás is az a konstrukció, amelyben azt, hogy mások a világ mely könyvtárát ismerjék meg, ők határozzák meg. A könyvtárakat is érintő versengés kontextusában megfogalmazott identitásról beszéltek. Az interjúk azért is különösen hasznosak voltak, mert a **szakemberré válás diskurzusában szinte említetlen terület az identitás formálódása**. Érdeemes lenne ezen a területen tovább kutatni.

4. Záró gondolatok

A könyvtár fogalom által lefedett tartalmakat mutatta be ez a tanulmány. Vizsgálatokat és anyaggyűjtéseket végeztünk, hogy feltérképezzük, a könyvtár nyelvi jelenén keresztül milyen interpretációkat írhatunk le. Kutattuk az etimológiai adalékokat; kérdőíves megkérdezéssel, kísérletekkel vizsgáltuk, milyen szavakkal és könyvtárnevekkel kötjük össze a fogalmat. Melyek a könyvtár fogalmának megkülönböztető jegyei, metaforikus definíciói, meghatározó tulajdonságai? Velelmeztük, hogy a közösség által legitimált ismerős fogalmak szolgálnak leggyakoribb értelmezésül, de kimutattuk az identitás jelenlétét is, a személyes azonosítás igényét.

A könyvtár szó szemantikai tere rendkívül sokszínű. A könyvtár nem csupán falak, polcok és dokumentumok összessége. Terébe belépve mindenki többet tapasztalhat meg, mint jellemző tulajdonságainak összességét. A jegyeket mindenki a saját elvárásai, tapasztalatai, kultúrája és fogékonysága alapján „keveri ki” könyvtárképpé, gyakran hasonlatok, szimbólumok, metaforák előhívásakor. Az ebben a tanulmányban bemutatott értelmezési formák információforrások a könyvtárról. Jelen vannak, mint egy „mi a könyvtár” tartomány, és viselkedésinkhez, cselekedeteinkhez innen is veszünk mintát. Természetesen a többségünknek hétköznapi könyvtárunk (könyvtárképünk) van. Mindennapjainkat praktikus cselekedetek kötik a könyvtárhoz, ám ha nem is egy **információs templomba** lépünk be, az értelmezési tartomány mintái befolyásolják, áthatják ezt a lépést. Ilyenkor alapvetően nem jelentéseket, hanem jelentéviszonyokat rögzítenek a megnyilatkozások. Nem a könyvtárról beszélnek valójában, hanem a könyvtárhoz való kötődésükről. Nem szavakat, hanem gondolatokat kapunk arról, mit látunk a könyvtárból, életüknek mennyiben része.

JEGYZETEK

- [1] 2006 áprilisa és 2007 októbere között magyarországi könyvtár szakos hallgatók körében végeztük el azt a felmérést, mely a könyvtárhoz kötődő szimbolikus tartalmak meglétét vizsgálta. 508 hallgatót kérdeztünk meg kérdőíves módszerrel.
- [2] „Ő volt hát Eleven *Bibliothecaja* Krisztusnak” Forrás: Fejérvári Halotti Beszéd.
- [3] Brewster Kahle egy olyan szoftvert fejlesztett ki (1996), amely az internet teljes állományának naponta frissített összegyűjtésével hozott létre egy globális digitális könyvtárat. URL: <http://www.archive.org> [2010. 08. 17.]

IRODALOM

- Benkő Loránd (1995): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1. köt., A–Gy.
- Eysenck, Michael W.–Keane, Mark T. (1997): *Kognitív pszichológia. Hallgatói kézikönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Frege, Gottlob (1980): *Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Gáldi László (1957): *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Geertz, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Osiris, Budapest.
- Online Etymology Dictionary. Ed. Harper, Douglas. URL: <http://www.etymonline.com> [2010.09.12.]
- Rips, L.J.–Shoben, E.J.–Smith, E.E.(1973): Semantic distance and the verification of semantic relations. *Journal of Verbal learning and Verbal Behaviour*. Vol. 12., Issue 1. 1–20.
- Rosch, Eleanor (1973): Natural Categories. In: *Cognitive Psychology*. Vol. 4., Issue 3. 328–350.
- Sapir, Edward (1971): *Az ember és a nyelv*. Gondolat, Budapest.
- Vértesy Miklós (1987): *Könyvtárosok kislexikona*. Múzsák, Budapest.
- Vojsvillo, J. K.(1978): *A fogalom*. Gondolat, Budapest.